

JURNALUL UNUI PRIZONIER DE RĂZBOI (1916-1917)

Adrian-Silvan Ionescu

Primul război mondial a lăsat urme adânci în amintirea combatanților. El a schimbat o lume, a modificat structuri sociale și politice, a frânt vieți și a marcat existențe.

În literatura națională au fost înscrise câteva capodopere care au avut drept subiect acest mare conflict armat, toate cutremurătoare prin realismul lor și prin mesajul umanitar pe care îl transmiteau: *Pădurea spânzuraților* de Liviu Rebreanu, *Întunecare* de Cezar Petrescu și *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* de Camil Petrescu. Memorialistica de prizonierat dată publicității nu a fost prea bogată, în ea evidențiindu-se amintirile lui George Topârceanu intitulate *Pirin-Planina. Episoduri tragice și comice din captivitate* și ale lui Vintilă Panta, *În robie. Amintirile unui fost prizonier în Bulgaria*.

Există, cu certitudine, încă multe însemnări inedite ale unor combatanți care nu au considerat că amintirile lor ar putea interesa pe cineva și că memorialistica reprezintă un gen literar în sine, așa că nu s-au gândit să le ofere unui editor spre publicare. Acesta este cazul și cu notele de război și de prizonierat ale avocatului Constantin Ionescu (1878-1963), bunicul matern al semnatarului acestor rânduri. Căpitan de rezervă de artilerie, ia parte la campanie și cade prizonier la nemți în seara de 27 noiembrie 1916, în satul Cioranii de Sus. Din acel moment încep umilințele și privațiunile captivității, întâi în lagărele din țară apoi, după o grea călătorie spre Germania, în insula Dänholm și la Krefeld.

În timpul prizonieratului, pentru a-și umple timpul cu o activitate plăcută, care îi amintea de patrie și de cei dragi de acasă, căpitanul Constantin Ionescu începe să-și scrie memoriile în care, cum era și firesc, ponderea cea mai mare o au impresiile cele mai proaspete, din război și din detenție. Scrise mărunt, cu creionul, într-un blocnotes cu 110 pagini, în dimensiune de 14,5x8 cm, cu coperte de carton gri-verzui, notele reprezintă o relatare plină de dramatism a experiențelor din viața de militar și de prizonier. Existența strălucitoare, veselă și plină de succese de dinaintea izbucnirii conflagrației mondiale, descrisă pe scurt în primele pagini, contrastează cu violența, nesiguranța, dezamăgirea și durerea pe care le-a cunoscut pe front și în lagăr. Pe pagina de titlu stă scris: 1917/ *Din viața mea* / Martie, Aprilie, Mai la Dänholm și apoi la Krefeld.

Jurnalul este început pe 1 aprilie 1917 cu prezentarea lagărului de pe insula Micul Dänholm din Marea Baltică, vis-à-vis de portul Stralsund, unde, în bărci de lemn, erau încartiruiți circa 1000 de prizonieri de toate naționalitățile: francezi, englezi, algerieni, belgieni, ruși și români. Insula era împădurită și arăta ca un parc. Locul acesta avea oarecare tradiție de detenție pentru că și în timpul războiului franco-prusian din 1870-1871 aici fuseseră concentrați militari francezi.

În Micul Dänholm era un lagăr pentru ofițeri care nu erau obligați să presteze munci, așa cum se întâmpla cu soldații. Ca și în timpuri normale, fiecare ofițer avea o ordonanță; cea a căpitanului Ionescu era soldatul Aristide Bălan care, pentru amuzament, pozase cu șapcă și rubască rusească, simulând cântatul la armonică sau la balalaică, fotografiile pe care i le-a dăruit superiorului său, cu dedicație, pe 14 iulie 1917, și pe care acesta le-a păstrat în albumele de prizonierat ca pe dragi amintiri ale unor vremuri vitregi. Activitățile ofițerilor prizonieri erau eminentamente culturale și sportive, aceasta fiind singura modalitate de a-și ține, cât de cât, moralul ridicat și de a uita că trăiesc în captivitate, departe de camarazii care încă luptau și de familiile rămase acasă, de la care nu aveau nici o veste și cu care nu puteau corespunda. Astfel, unii învățau limbi străine, alții făceau muzică, sculptau și pictau, alții jucau tenis, fotbal sau pescuiau (suplimentându-și în acest fel meniul sărăcăcios prevăzut de rația pentru prizonieri). Pe lângă aceste ocupații menționate de memorialist, din albumele de fotografii pe care le-a adus din captivitate, mai pot fi adăugate și altele: practicarea grădinăritului, lectura, jocul de biliard și înscenarea unor piese de teatru din dramaturgia națională precum "O noapte furtunoasă" și "D'alc carnavalului" de I. L. Caragiale. Apoi pozau adesea în fața aparatului unor fotografii locale - P. Zemlin din Stralsund, Berm. Daniel sau Samson et. Co. din Krefeld - oare, cu siguranță, au câștigat foarte bine de pe urma cărților poștale vândute, în număr mare, prizonierilor. Pe lângă portrete individuale, în exterior sau interior - unele cu reale calități artistice - erau immortalizate și imagini de grup, fie cu membrii unei singure arme sau ai unei singure unități militare, fie cu ofițeri de diverse arme și naționalități. Se crease un adevărat internaționalism în lagăr, iar fotografiile aveau o mare circulație întâlnindu-se în majoritatea albumelor foștilor prizonieri, din România sau din străinătate. Tirajul imaginilor era, probabil, suficient de mare pentru a satisface toate cererile.

Nu erau rare cazurile când modelele îmbrăcau uniformele combatanților din alte țări, ca la un carnaval. Amintisem mai înainte pe soldatul Aristide Bălan înveșmântat rusește, dar și superiorul său, căpitanul Ionescu, apare în uniformă belgiană, împrumutată de la amicul și partenerul său de biliard, locotenentul Maxime Deblom, alături de care s-a și pozat. Aceste travestiri țineau de amintirile de dinaintea războiului, când lumea se distra de minune la baluri costumate, și puteau să-i mai înveselească și să le aline suferințele psihice obidișilor captivi.

În rest, fotografiile sunt prețioase documente privind viața în lagăr: barăcile sau cazarma, curtea și terenul de sport, malul mării unde se pescuia, aleile din pădure, sala de biliard, biserica ortodoxă amenajată într-un pod, cimitirul, sămănțelele și popotarii nemți, comandantul lagărului, maiorul Busche, camerele și aranjamentul lor. Fiecare ofițer încerca să își creeze un mediu cât mai agreabil în micul spațiu ce-i era destinat, lângă pat; acolo erau panotate cărți poștale ilustrate, poze din ziare, imagini dragi cu cei de acasă, rude și prieteni, mici opere de artă elaborate de posesor sau de vreun camarad talentat.

Portretele ofițerilor români dau informații foarte prețioase privind uniformele lor - sau, mai bine zis, lipsa de uniformitate a acestora - în funcție de

îmbrăcămintea fiecăruia în momentul când fusese făcut prizonier și de efectele pe care putuse să și le procure între timp. Pot fi astfel văzute cele mai variate tunici, mantale, capele, chipie și căciuli, jambiere și moletiere. Rar va putea fi întâlnită o uniformă reglementară completă. Ce-i drept, mulți dintre ofițeri fiind rezerviști își confecționaseră uniformele pe proprie cheltuială și, de multe ori, nu ținuseră cont de prescripțiile regulamentului în tăietură și calitate a postavului, încercând să se individualizeze cât se putea de mult și să se evidențieze în rândul celorlalți camarazi. Condițiile aspre ale campaniei ca și cele ale prizonieratului îi făcuseră să adopte și articole vestimentare civile: flanele, cămăși, veste, pulovere, cojoace, gulere de blană, căciuli, mănuși, ghetе sau pantofi. Unii, ce-i drept foarte puțini, aveau cu ei chiar uniforma de mare ținută, fapt ce-i făcea oarecum ridicol de spilcuiți și totalmente nepregătiți de război, distonând în masa tristă și neutră a uniformelor gri de campanie ale camarazilor.

Însenunările căpitanului Constantin Ionescu sunt continuate cu o autobiografie în care autorul își prezintă, succint, pe 11 pagini, cursul vieții până la izbucnirea războiului mondial. Se născuse pe 24 august 1878 ca fiu al lui Gheorghe Ionescu (1843-1908) și al soției acestuia, Ecaterina (1858-1926), care dețineau proprietăți funciare la Cârna, județul Dolj. Mai avea două surori mai mici, Virginia (1880-1956) și Lucreția (1885-1978). El cra, de departe, copilul preferat și se bucura de toată dragostea părintească. A făcut clasa întâi la o școală publică apoi, dintr-a doua, a fost dat la pensionul Arnold din Craiova. Urmează Liceul Carol I din același oraș fiind intern la pensionul Stravolca. Absolvă în 1896 și, la sfatul gazdei sale, merge la Iași pentru a da examenul de bacalaureat pe care, din păcate, îl pierde. Se întoarce la moșia părintească unde s-a pregătit pentru același examen dar, anul următor acesta a fost desființat și nu a mai trebuit să îl dea. În luna septembrie 1898 se înscrie la Facultatea de Drept din București și, printr-o recomandare, ajunge să facă practică în biroul celebrului avocat Ion Gh. Saita (1862-1914), fost prefect al Capitalei. Trebuie să își întrerupă studiile pentru a-și efectua stagiul militar la Regimentul 9 Artilerie din Craiova, chiar dacă tatăl său, om cumpătat, nu fusese de acord să îi dea cei 600 de lei cât costa un cal și-i recomandase să aleagă infanteria. Aici survine o neconcordanță de date: în jurnal, autorul scrie că și-a început serviciul pe 1 ianuarie 1900 dar, o fotografie ce îl prezintă în uniformă militară este datată 10 iulie 1899. Eroarea de șase luni se poate datora unei scăpări de memorie dacă luăm în considerație cei șaptesprezece ani care se scurseseră de la înrolare până la redactarea notelor. La examenul pentru gradul de sublocotenent se prezintă foarte bine pregătit și se plasează între primii trei pe toate corpurile de armată, fapt ce-i aduce felicitările comandantului de regiment, colonelul Liviu Drăgoescu. După armată își continuă studiile de drept și obține licența în februarie 1903 iar în octombrie același an se înscrie ca avocat în baroul de Dolj. Din octombrie 1905 intră în magistratură și activează ca procuror la Tribunalul Dolj până în aprilie 1907. Aceasta este perioada sa cea mai fericită de tânăr liber și fără obligații: câștiga bine, se îmbrăca elegant și ducea o viață mondenă, fiind invitat la multe baluri și serate pentru că era un bun dansator și o

companie agreabilă. După ce demisionează din magistratură și reia avocatura are mai mult timp liber și călătorește în străinătate, în septembrie 1907 la Constantinopol și în Insula Prinților din Marea Marmara iar în aprilie 1909 la Budapesta, Viena, Veneția, Milano, San Remo, Monte Carlo și Nisa.

În 1908 își pierde tatăl, doborât de o congestie cerebrală, și el rămâne sprijinul familiei. La începutul lunii ianuarie 1912 o cunoaște pe Atena Zaha Kindilide (1890-1973) - tânără de o frumusețe fără egal - de care se îndrăgostește și, în foarte scurt timp, se căsătoresc (5 aprilie 1912). Pe 14 martie 1913 li se naște primul copil, o fetiță, Elena, alintată Lila (măritată cu colonelul de cavalerie Mircea Horia Andrei, 1901-1986, și decedată în 1998), iar pe 27 aprilie 1916 vor avea a doua fetiță, Nicoletta, alintată Nika (măritată cu arhitectul și plasticianul Silvan Ionescu, 1909-1999). Între cele două nașteri survine al doilea război balcanic și Constantin Ionescu este mobilizat pe 28 iunie 1913. La această dată era locotenent și deținea funcția de aghiotant al Brigăzii a II-a Artilerie comandată de generalul de brigadă Petre Frunză. După două luni de campanie în Bulgaria - timp în care are norocul să nu se îmbolnăvească de holera care făcea ravagii printre soldați și ofițeri, deși pătimește și el de pe urma unei furunculoze - revine în țară și, trecând Dunărea pe la Corabia, aflată în apropierea moșiei de la Fărcașe a socrului său, Demetru Kindilide (1844-1926), (grec din Salonic stabilit în România) nu mai suportă despărțirea de familie și, călare, o ia peste câmp până la conac unde petrece o zi și o noapte. Se reîntoarce la unitate dar nu rămâne decât scurt timp și revine la soție și fiică. Din toamnă își reia activitatea din viața civilă. În iunie 1914 începe construcția unei case proprii pentru a nu mai locui împreună cu socrul; lucrările sunt încheiate în aprilie anul următor când se și mută în noua locuință.

Dar, norii războiului se întinseseră din nou peste Europa. Memorialistul descrie, foarte elocvent, starea de nesiguranță care îl stăpânea: "Eram mereu agitat și gândul că vom intra sau nu în acțiunea războinică, când? cu cine? mă turmenta mereu"¹. În primăvara lui 1916 este concentrat tirap de 45 de zile la Regimentul 21 Artilerie. Fusese avansat la gradul de căpitan încă din 23 noiembrie 1915² și comanda o baterie de tunuri de 87 mm. Pe 25 iulie este convocat la cazarmă și-și ia în primire bateria iar pe 30 iulie primește ordin să se deplaseze la gara Livezi pentru a se îmbarca în tren. Își ia, cu jale, rămas bun de la familie și pleacă. Destinația era Segarcea unde primește instrucțiuni de a-și stabili bateria la Sadova unde ajunge pe 3 august, la ora 14, și ocupă poziție pe un deal. Traiul în campanie este greu de suportat de un rezervist, fie el și ofițer, iar Constantin Ionescu avea de ce să se lamenteze: "(...) De acum încolo începe adevărat viața de cort, viața de război, să dormi și să mănânci pe urde poți și când poți"³. Despărțirea de cei dragi este grea și, pentru a-și alina dorul, își ia o permisie și se duce, pentru două zile, la Craiova. Aranjează ca duminica următoare, pe 14 august, soția cu fiica cea mare, Lila, surorile, cumnatul și mama sa să vină în satul Bârza din apropierea taberei militare, și acolo să se întâlnească. Dar nu se pot bucura de liniște decât foarte scurt timp, atât cât a durat prânzul, căci căpitanul Ionescu a fost chemat telefonic să se prezinte urgent la baterie pentru mutarea poziției mai aproape de Dunăre. Se

declarase războiul și evenimentul era anunțat în sat prin bătaia tobei și tragerea de clopote.

Revenit la baterie, își găsește oamenii cu chef, foarte bucuroși că, în sfârșit, începea războiul așteptat de doi ani; la vederea comandantului îl ovaționează, cu entuziasm, fapt ce-i suscită memorialistului reflecții pline de tristețe: "Soldații erau veseli, făcuseră chef, strigau <<trăiască căpitanul nostru>>, nu-și dau seama bieții oameni ce-i așteaptă, dar ei erau bucuroși că se terminase odată, pentru că de doi ani nu erau decât în concentrări și concentrări, departe mereu de familiile lor și de ființele lor iubite, pământurile lor nemuncite, săraci lucii, femeile lor cu copii în brațe pe drumuri, pe la primării după ajutoare, mâncare și lemne"⁴. Pe 15 august pleacă spre satul Ostroveni, aflat la 4 km de orașul Bechet. Sunt încartiruiți acolo și, mai multe nopți la rând, lucrează, împreună cu trupele de infanterie, la retransamente pentru baterie, pe malul Dunării. Odată terminate acestea, pe 26 august primește ordin să deschidă focul asupra orașului Rahova. Urmează o descriere dramatică a primei sale lupte: "După ce am deschis focul și am tras 6 lovituri, tunurile bulgare deschid focul asupra bateriei mele pe care imediat o încadrează; cădeau proiectilele la 5 metri în fața bateriei și 10 metri în spate, ba unul a căzut pe rota tunului 3, fărămându-mi rota, cădeau deasupra noastră numai foc și fier, ca 400 proiectile, ceream mereu ajutor, adevă să mai deschidă și altă baterie focul asupra tunurilor bulgare de ore ce ele erau 8 și eu nu aveam de cât 4, dar degeaba; (...) primesc ordin ca să mă retrag cu trupa din tranșee, iar tunurile să le las acolo. Așa am și făcut, am scos câte 3-4 soldați, care fugind și ascunzându-se după cutele de teren de focul ucigător al vrășmașului, ajungeau la adăpost; după ce totă trupa părăsise tranșeele plec și eu cu amândoi sublocotenenții mei, bulgarii urmărindu-ne cu focurile; am fost de multe ori forțați să ne culcăm la pământ, până căzând un proiectil aproape de noi, eu am sărit într-o grăpă în care am stat o oră, în care timp proiectilele tunurilor inamice treceau deasupra mea. Obicinuindu-mă cu acest tunet, cu acest vacarm, în grăpă am început a fuma și a-mi face cu briceagul scări să pot eși din grăpă, dar în zadar, a trebuit să aștept până a venit un soldat care venind pe pânțele, ca broasca, să nu fie văzut de inamici, a ajuns la grăpa unde eram, mi-a întins mâna și eu băgând picioarele în scări, am eșit și am luat-o la picior, plin de nisip prin cap, haine și buzunarele haini, până am ajuns la niște soldați cari mi-au dat apă să beau și să mă spăl; eram scăpat. Aceasta fusese prima mea luptă cu vrășmașii"⁵.

Zilele următoare căpitanul Ionescu își împarte bateria în două secțiuni, una la Bechetul vechi și alta la Ostroveni, el stabilindu-și punctul de comandă în acest sat, în conacul familiei Pop, unde locuiește și mănâncă foarte bine. În jur se afla un parc frumos și o vie iar atunci era chiar vremea culesului. Are o perioadă mai liniștită, fără dueluri de artilerie prea dese; din când în când vedea câte un avion sau zeppelin pe cer. Așa s-a scurs luna septembrie, timp în care nu și-a mai putut întâlni familia pentru că nu avea voie să-și părăsească poziția și nici pe membrii ei nu-i putea chema acolo de teama obuzelor. Pe 1 octombrie se începe un puternic bombardament asupra malului bulgăresc. Intraseră în acțiune 20 de guri de

tun. Riposta era destul de slabă și inefficientă, proiectilele dușmane căzând mai mult pe străzile Bechetului, fără a produce pagube sau victime.

Pe 7 octombrie memorialistul își ia o permisie și se duce la Craiova să își aranjeze problemele financiare pentru familie căci războiul se arăta a fi de durată. Orașul este mizer, lumea speriată, străzile pustii de la orele 20 și felinarele stinse, dar "strada Unirii era plină de ofițeri de bani gata, care se furlandiseau, pentru că aveau trecere și nu fuseseră trimiși pe front"⁶. După două zile se reîntoarce la Ostroveni unde mai rămâne până pe 22 octombrie când este chemat, cu bateria, la Băilești de unde este trimis, cu trenul, la Târgu-Jiu. Ajunge la destinație la miezul nopții, garează bateria în cazarma Regimentului 5 Artilerie și, cu ceilalți ofițeri, înnoptază în murdarul hotel al orașului. A doua zi pleacă la Bumbești, unde își unește forțele cu bateriile căpitanilor Tudor Măldărescu și Gheorghe Cernătescu. Fac o recunoaștere a poziției tocmai când germanii începuseră bombardamentul. Căpitanul Ionescu răspunde cu foc din două tunuri dar nu trage decât șase salve și i se ordonă să se întoarcă la Târgu-Jiu. Comandantul său, colonelul Dimitrie Pașalega îl rechemase pentru a-l trimite pe o altă poziție, în satul Bârsești. Acolo nimereste la fel de bine ca și la Ostroveni, fiind încartiruit, împreună cu ofițerii săi, la conacul unui proprietar local foarte primitor, Bădică Danelescu. Dar această situație nu durează decât o noapte și o zi pentru că sunt rechemați la Târgu-Jiu din cauza lipsei de susținere a infanteriei care, din două batalioane, nu mai dispune decât de 80 de oameni sub comanda unui căpitan. Dar, peste trei zile, se aflau din nou la Bârsești, în drum spre Frătești, unde trebuiau să participe la o acțiune a locotenent-colonelului Mihail Trușculescu. Conacul și toate bogățiile sale fuseseră părăsite de proprietar care fugise la apropierea frontului - imaginea era dezolantă: agoniseala unei vieți avea să cadă foarte curând în mâna nemților.

Pe 2 noiembrie, căpitanul Constantin Ionescu ocupă poziția indicată de locotenent-colonelul Trușculescu, la Frătești. Aceasta se afla în plină bătaie a puștilor germane căci inamicul se afla la doar 800 m și nu la 5 km, cum fusese informat. Deschide focul și trage 20 de proiectile dar infanteria românească este respinsă și fuge, în dezordine, artileria rămânând fără acoperire. Căpitanul Ionescu se retrage, doar cu două tunuri, celelalte două fiind abandonate pentru că fuseseră uciși patru cai. Reușește să ajungă în șosea cu efectivul complet, având un singur om rănit. Infanteria fusese decimată: din 1200 soldați scăpaseră teferi circa 200. Memorialistul pune această catastrofă pe seama comandanților care intraseră în panică și-și părăsiseră unitățile: "(...) curgeau răniți pe șosea de mai mareți era mila de bietul soldat român care lupta bine dar n'avea comandant, care uitase și de ordin și tot își pierduse capul. Fără ordin, căci pe colonel nu l'am mai văzut, am plecat seara la T[ârgu] Jiu și Divisia cu comandanții ei o ștergea la Filiași (...) "⁷. Cere instrucțiuni și colonelul Pașalega îl trimite la Peșteana de Sus, unde se reface timp de două zile. Pe drum se scurgea un convoi dezolant de refugiați: "Începuse să ningă, germanii înaintau, lumea fugea din calea lor, să fi văzut care cu boi și în car tot ce avea țăranu acasă, cățel, purcel, vacă, ôe, copii, sărăcuții goi, nemâncați, plângeau de frig în car căci erau înveliți numai în sdrențe. Îți făcea mai mare grôza

cum se țineau carăle lanț pe șosea, ômeni cu figurile speriate bătând și strigând la boii stătuți de drum lung, căci veneau câte unii din creerul muntelui"⁸.

După cele două zile de refacere la Peșteana de Sus, bateria incompletă a căpitanului Ionescu este reintegrată într-un divizion cu care intră în lupta de la Poiana. La cele câteva focuri trase de el i se răspunde foarte viguros și cu precizie fapt ce îl obligă să își părăsească poziția din pădure, urmărit de proiectilele inamice până iese din raza lor. I se ordonă să supravegheze șoseaua dar, exact atunci, alte unități de artilerie trec pe lângă el, în mare grabă, fugind din fața înaintării germane. Se angajează și el în retragere dar află că, la Vlădueni, calea este oprită de nemți. Era o degringoladă generală: "Mă pomenesc cu artileria de 75 mm. venind în goana mare din direcția inamicului, caii cădeau, tunuri și chesoane se ciocneau, oamenii care cădeau de pe cai se văteau; atunci pui și eu bateria în mișcare la trap și cum mă îndreptam înapoi spre Vlădueni ni se comunică că nemții ne-au tăiat retragerea și nu mai avem loc de scăpare înapoi. Era adevărat, căci am auzit pe urmă că tot ce trecea înapoi spre Vlădueni era curățat și desființat de mitralierele inamice care erau puse pe un deal și măturau tot ce trecea pe șosea"⁹. Căpitanul Ionescu are inițiativa de a traversa Jiul pe un pod dărăpănat și astfel scapă din situația dificilă, ajungând, la 2 noaptea, în satul Țânțăreni, după un drum de 40 km. Cai și oameni erau foarte osteniți și flămânzi după ce fuseseră expuși la atâtea greutăți și riscuri. Rămân să se odihnească, până în zori, după care raportează, la Filiași, colonelului Pașalea care îi ordonă să meargă la Tatomirești. Pleacă imediat în acea direcție dar continuă drumul până la Ișalnița, în preajma Craiovei, unde poposește două nopți și o zi. Pe 7 noiembrie, scara, pleacă la Craiova, să își vadă familia și să le recomande să nu părăsească orașul și casa în care locuiau, indiferent ce s-ar fi întâmplat. Petrece "o noapte de fericire și de durere" alături de cei dragi și, a doua zi, își întâlnește bateria la barieră. De la cazarma artileriei i se ordonă să comunice tuturor bateriilor să se îndrepte spre bariera București ceea ce însemna că orașul urma să fie părăsit. Cu mâhnire și rușine, memorialistul descrie deznădejdea care pusese stăpânire pe lumea ce odată îi aclamase conducându-i la dorita izbândă și care acuma se vedea lăsată fără apărare: "Am treut pe stradele pe unde cu 3 luni înainte mergeam spre victorie, acum treceam învinși, fugeam de frica inamicului ce ne urmărea, lăsând în jale poporul nostru care, din fiecare căsuță cșea câte o femeie, smulgându-și părul din cap și jelindu-se în hohote că ele rămân în voia întâmplării, la discreția vrăjmașului. Eu mergeam în fruntea bateriei cu capul plecat și lacrimile îmi curgeau șirôe pe obraji când vedeam acest dezastru care nu provenea din cauza noastră ci din cauza acelor care au făcut răbolul, acelor care n'au știut să ne conducă. Să fie blestemați ei! Una lume speriată fugea, care cu trăsuri care aveau, care cu căruțe, care cu care cu boi; să fi văzut cocône cu pălării și cu blănuri la gât, suite pe câte nn cufăr într'un furgon tras de boi; pe cât era de trist, pe atât de cataghios. Să fi văzut femei și oameni bătrâni cu copii mici în brațe fugind pe jos, săracii (...)"¹⁰.

După ce părăsise Craiova, căpitanul Ionescu și bateria sa trece prin Caracal, Pielești și Balș și, după trei zile, se oprește la Slatina și înnoptează acolo. A doua zi întâlnește mai mulți cunoscuți civili care speraseră că vor fi protejați în acest oraș dar, cum frontul se apropia, trebuiau să îl părăsească. Pe 10 noiembrie este ocupată o poziție de luptă la Dobrotinești, pe malul Oltului, unde se pregătea rezistența. Dar după două zile, sunt obligați să pornească din nou la drum, străbătând mai multe județe: Olt, Argeș, Ilfov, Teleorman, Dâmbovița și Prahova. Urmează o perioadă foarte sumbră, cu marșuri forțate, odihnă puțină, nesiguranță, nehotărâre, ordine contradictorii și o retragere total dezorganizată, fără nici o luptă, fără rezistență. Paginile jurnalului sunt pline de descrieri tragice ale situației în care se aflau soldații și ofițerii deopotrivă: "(...) La Mozănceni 'mi-aduc aminte că după ce am stat o zi pe poziție, frig al năibii, primim ordin că și noaptea vom rămâne tot pe poziție, și poziția era într-o pădure. Primind acest ordin ne-am aranjat să ne culcăm acolo în pădure, pusesem pae pe pământ, făcusem un foc lângă care ne încălzeam, începuse să ningă; ne culcăm pe pae, înveliți cu pelerine de postav și cauciuc când, peste o oră sunt deșteptat că trebuie să plecăm; mă scol, pe pelerină zăpada era de 3 degete de grosă, o scutur, dau ordin de plecare și, nedormiți, mergem totă noaptea și a doua zi până seara. Nu mai trăgeam nici un foc ci puneam numai în poziție și iar plecam, având înamicul foarte aproape. 'Mi-aduc aminte de un alt episod în aceste din urmă zile. Ajunsesem la Cioflănceni pe plôe grăsnică și după două ore primim ordin să mergem la Țigănești-Urziceni, trebuia să trecem prin Tâncăbești (Ilfov). Ploua cu spite înghețat de zăpadă și bătea un vânt grăsnic. Ajungem la Tâncăbești, de abia puteam sta pe cal din cauza viscolului, când de odată vedem rachete aruncate de inamic de la 1 kmetru și ne și pomenim cu focuri de infanterie inamică peste noi; totă lumea fugea care încotro putea, cavaleria da grămadă peste noi, căruțe, tunuri se înghesuiau pe șosea. Eu stăteam pe loc în șosea până vin niște călărași și mi spun să plec cu bateria că inamicul e foarte aproape. Pui bateria la trap și așa cum eram înfoclit pe cal scot lucrurile grele de pe mine și o iau cu un sublocotenent al meu, Băluță Dumitrescu, pe marginea șoselei și bateria pe șosea. La un moment dat mă uit lângă mine, camaradul meu Băluță nu mai era, eu îmi continnam drumul înainte dar nu știam ce să cred de el, sau că la lovit vre un glonț vrăjmaș, că curgeau glonțele de trosnea pădurea pe lângă care treceam, sau a căzut calul cu el, cum zic nu știam ce să cred. Ajuns la Tâncăbești cu bine, am trimis doi sergenți să-l caute înapoi prin sate, cu toate că era noapte și întineric besnă; au venit oamenii înapoi și mi-au spus că nu l-au găsit. Mi-a părut tare rău de el că a dispărut. [Fusese luat prizonier, n.A.S.I.] (...) La Tâncăbești după mine a fost mare panică, mare desastru. Au murit oameni, s'au înecat cai cu ninuri într-o apă care era lângă șosea, ofițeri au fost striviți de trăsurile ce veneau în gônă pe șosea, caii alergând singuri fără călăreți pe ei, care probabil căzuse, etc., o nenorocire. Am scăpat și de aici, însă numai grație lui Dumnezeu"¹¹.

Au continuat drumul spre Urziceni dar, la un nou ordin, schimbă direcția spre Mizil, prin Fulga și Inotești. Traseul este foarte dificil din cauza noroiului, a ploii înghețate și a vântului, care nu conteneau. La un moment dat constată că au

greșit drumul din cauza infanteriei care, dintr-o eroare de orientare, se îndrepta spre Ploiești, care era deja în mâinile dușmanilor. Zarea era luminată de focul care mistuia sondele de la Moreni. Pentru a evita o întâlnire cu nemții părăsesc șoseaua și o iau peste câmp mergând toată noaptea și ajungând în apropiere de Inotești la 7 dimineața dar sunt primiți cu focuri din partea inamicului. Un nou ordin îi trimite înapoi la Fulga fapt ce-i prilejuiește memorialistului remarci critice la adresa comandanților: "(...) Am primit ordin să ne înapoiem la Fulga, de, drum făcut degeaba, își pierduse capul ai noștri - bieții cai și oameni nemâncați, bătuți de vânt, vai de noi toți. Cum ajungem la Fulga primim ordin, chiar la acea oră, ora 6 p.m. 26 Noembrie, pe o plöe torențială, să plecăm la Ciorani"¹². Pentru a-și cruța iapa pe care o călărea de mai bine de o lună și de pe care nu fusese nici măcar scoasă șaua în ultimul timp - și fiindcă el însuși era epuizat - călătorește în căruța cu bagaje. Ajung la destinație la ora unu noaptea, bateria este instalată într-o curte și căpitanul împreună cu plutonierul - căci nu mai aveau nici un ofițer subaltern, unul fiind prizonier iar celălalt luat ca adjutant de un maior - se culcă în casa țărănească părăsită. A doua zi, pe 27 noiembrie, are răgazul să se spele, să se bărbierească și să-și ia schimburi curate, după două săptămâni când nu putuse face toate acestea. Cercetează poziția și așază tunurile între niște case după care, la ora 12,30 deschide focul asupra unor coloane germane care ieșeau din satul vecin, Bărăitaru. Continuă bombardamentul până la ora 17 când primește ordin să-și mute poziția mai la nord, la marginea satului Cioranii de Sus, spre a trage tot asupra aceluși obiectiv, aflat la circa 3500 m. Dar nemții aveau un tun la distanță mult mai mică, de 1000 m., și răspund viguros focului declanșat de căpitanul Ionescu. Atunci românii își schimbă ținta și trag înspre tunul german care era ascuns după o moară. Moara este distrusă și tunul anuțește dar, între timp, infanteria inamică înaintase foarte mult și, de la 1000 m mitralia poziția artileriștilor noștri care sunt nevoiți să se retragă. Căpitanul Ionescu nu poate părăsi, însă, șanțul de unde dirija și urmărirea tirul, pentru că gloanțele șuierau, foarte periculos, pe deasupra. Abia la ora 18,30, când se întunecase și rafalele se mai răriseră se târăște până la o casă din marginea satului și se adăpostește acolo deși aceasta nu-i oferea nici o protecție pentru că avea pereții din paiantă și proiectilele treceau cu ușurință prin ei. Obuzele se spărgeau chiar deasupra acoperișului și o casă vecină este chiar incendiată de unul din ele. Profitând de întuneric, după vreo jumătate de oră, părăsește acea casă nesigură și, împreună cu plutonierul său, se strecoară pe lângă garduri, intenționând să se alăture bateriei eare se afla în apropiere. Dar inamicul reîncepe să tragă și atunci cei doi sunt obligați să se târască și să sară un gard pentru a-și găsi refugiu într-un grajd, apoi într-o casă țărănească. Acolo sunt, însă, făcuți prizonieri. Descrierea acestor momente este plină de tensiune și de imediatețe, ca orice experiență trăită la limita dintre viață și moarte: "Un biet ofițer de infanterie a fost omorât în prisma unei case de un glonț, căutând săracu să se refugieze, dar n'a avut timp. După ce am stat în acea casă o jumătate de oră, nopte fiind, am plecat pe jos cu plutonierul lângă mine să mergem la bateria care era acum la vreo 300 metri, însă prin besnă cum mergeam pe lângă gard, patrulele inamice deschid focul asupra noastră și

auzim glonțele pârâind prin scândurile gardului pe lângă care treceam, imediat ne-am trântit cu burta la pământ, ne-am sculat, am sărit un gard, am intrat într'un grajd și de acolo într'o altă casă părăsită unde de abia ne revenisem din emoțiile prin care trecusem și ne și pomenim cu 2 nemți că dau năvală peste noi în casă și ne pun puștile în piept. Eu am spus că sunt ofițer și ei mi-au cerut revolveru și binoclu pe care a trebuit să le dau"¹³. Sunt duși în casa unde se adăpostiseră prima dată care, între timp, devenise cartierul general al escadronului de ulani bavarezi cu care se confruntaseră. Pe drum întâlnesc soldații bateriei lor care fuseseră și ei capturați. Aceștia își salută, cu bucurie, comandantul pe care îl crezuseră doborât în luptă-bonomia țaranului român ieșea la iveală în cele mai tragice situații: "Să trăiți D-le Căpitan, bine că ați scăpat cu viață că noi vă credeam mort"¹⁴.

Maiorul bavarez în fața căruia este dus căpitanul Ionescu îi ia un scurt interogatoriu după care, aflând că nu mănecase, îl invită la masă: ofițeri nemți și români se ospătează, împreună, din aceleași bucate, fără deosebire de rang și de naționalitate. La fel se vor culca, împreună, în aceeași cameră, militarii de același grad, pe fânul întins pe podea - mai exista un spirit cavaleresc în acel război iar ierarhia socială era respectată în orice împrejurare, chiar și în captivitate: "Ajungând la comandament, maiorul bavarez, comandantul escadronului de ulani, m'a întrebat în nemțește ce grad am eu și am răspuns că sunt Haupteman (căpitan) și că plutonierul e unter-ofițer (subofițer); atunci pe mine m'a băgat într'o cameră a lor unde mai era un sublocot[enent] de infanterie și pe plutonier l'a trimis afară. Se făcuse târziu, mi'a pus fel de fel de chestiuni, dacă am telefon, telemetru, etc., m'a întrebat dacă am mâncat, cu de unde să fi mâncat, m'a pus cu ei la masă și am mâncat cu toții dintr'un lighean ciorbă de carne cu fasole și verdețuri, și apoi mi-au dat cafea fără zahăr, că așa beau și ei, și o ȱgară (...) Pe la ora 1 noaptea, maiorul s'a retras iar noi, ofițerii români 2 și nemții 5, ni s'a adus pae care, un strat gros, s'au așternut pe jos și ne-am culcat cu toții unul lângă altul. Era un locotenent Alsacian cu care am conversat mai mult pentru că mă puteam mai bine înțelege în franțuzește"¹⁵. Memorialistul face un portret plin de umor, dar și de oarecare simpatie, ofițerilor de ulani care îl capturaseră: "Acolo, pe lângă ofițerul român, mai era un căpitan, 3 locotenenți și 2 sublocot[enenti] toți aproape foni [nobili, de la particula "von", n.A.S.I.] rași peste tot, cu monoclu în ochi și tunși la piele"¹⁶.

A doua zi, la 7 dimineața, se face numărătoarea prizonierilor care se ridică la 150 soldați și 2 ofițeri; alți 4 soldați sunt găsiți răniți și, după pansarea lor, convoiul se pune în mișcare spre satul Bărăitaru.

Pe pagina 54 a jurnalului său, căpitanul Ionescu face o schiță a poziției pe care a avut-o în Cioranii de Jos și de Sus, și a locului unde a fost făcut prizonier. Fiecare obiectiv este menționat într-o legendă plasată într-o casetă, în partea dreaptă, sus. Urmează un comentariu critic la adresa comandantului, un maior, care îi părăsise ia greu: "Tot satul l'au înconjurat nemții în seara de 27 Noembrie 1916 pătrunzând pe toate stradelele ce dau în șoseaua din mijloc. Ne-a prins ca în clupsă, dar netrebnicul de maior pe noi ne-a lăsat în voia Domnului și el a fugit"¹⁷.

În timp ce prizonierii mășăluiau spre Bărăitaru, trupele române, ne știind că nemții au capturi importante din rândurile lor, deschid focul asupra satului Ciorani. Germanii ripostează și tirul românilor încetează așa că întregul convoi ajunge nevătămat la destinație, după ce traversează râul Cricov și se luptă cu noroaiele drumului desfundat. Fiindcă se făcuse ora prânzului și nu aveau ce mânca, căpitanul Ionescu explică situația unui feldvebel care ordonă soldaților români să prindă doi porci, ce alergau liberi prin sat; aceștia sunt fripți și consumați cu mămăliga obținută în localitate. Restul zilei îl petrec pe drum, parcurgând 25 km, până la Albești-Paleologul unde înnoptează într-un grajd, alături de doi cai. Pe 29 noiembrie efectuează un alt marș extenuant și noaptea dorm pe paie, într-o biserică unde este adus și un soldat mort care este depus în altar. Ajung la Ploiești pe 30 noiembrie alăturându-se altor 150 de ofițeri captivi care sunt închiși la Cafeneaua Bristol. Condițiile sunt la fel de proaste dacă nu chiar mai mult căci paiele pe care dorm de-a valma, ofițeri superiori și inferiori, sunt vechi, murdare și pline de păduchi. Din punct de vedere al alimentației au dus-o ceva mai bine pentru că mulți dintre prizonieri erau ploieșteni și rudele le aduceau pachete cu mâncare din care se ospătau cu toții. După două zile sunt trimiși, tot pe jos, 50 km., până la Târgoviște unde se aflau alți 200 de ofițeri români. Toți sunt încarcerați în cazarma Școlii de Cavalerie unde stau două săptămâni. Aici, căpitanul Ionescu își poate procura din oraș schimburi curate și necesarul de toaletă, cu care își poate întreține igiena corporală, atât de neglijată în ultima vreme.

Pe 16 decembrie sunt anunțați că vor părăsi imediat Târgoviștea, spre o destinație necunoscută. Zvonurile care circulau printre prizonieri erau dintre cele mai contradictorii: fie că sunt trimiși direct în Germania, fie că se vor opri la Slatina, sau la Craiova sau la Ișalnița. La aceste din urmă informații, căpitanul Ionescu se entuziasmase fiindcă spera să fie cât mai aproape de familie și să-i trimită un mesaj. S-a adevărit cea de-a doua variantă: după 12 ore de mers cu trenul, în vagoane de marfă neîncălzite, pe un frig cumplit, sunt opriți la Slatina și internați în localul Prefecturii, unde stau trei zile. După care sunt mutați în cazarma Regimentului 1 Obuziere unde condițiile de viață erau foarte bune: memorialistul este instalat în fosta infirmerie, într-o cameră cu alți doisprezece căpitani, unde dorm pe paturi cu saltele și-și pot prepara mâncarea într-o bucătărie alăturată. Produsele alimentare și le puteau cumpăra singuri, de la speculanții locali care, în fiecare dimineață, la ora 11, veneau la gardul unității spre a-și comercializa, la prețuri exorbitante, produsele. Față de privațiunile prin care trecuseră până atunci, în acest lagăr - căci cazarma fusese transformată într-un adevărat lagăr, înconjurat cu sârmă ghimpată și păzit de santinele - prizonierii dnceau o existență comodă, chiar luxoasă deoarece li se permisesse să aibă ordonanțe care găteau, îngrijeau echipamentul și erau la dispoziția ofițerilor lor. Doar mâncarea oferită de nemți - o ciorbă de oaie-era nemanjabilă dar, cum s-a văzut mai sus, puteau să își pregătească propriul meniu. Exista, totuși, interdicția de a trimite sau primi corespondență deși puteau să fie vizitați de rude. Un camarad de regiment,

căpitanul Tudor Măldărescu avea moșia prin apropiere și, în scurt timp, este căutat de un argat căruia i se dau, pe ascuns, scrisori către familia căpitanului Ionescu. Nu peste mult, același om aduce și răspunsul, spre marea alinare a memorialistului care, pe 7 februarie 1917, este vizitat de sora sa, Virginia Boboe, și de soție, venite de la Craiova cu sania, o distanță de 50 km. I se acordă o învoire de două ore și, însoțit de santinelă, merge la Hotel Regal, unde se cazaseră ființele iubite. Timpul era foarte seurt și erau atâtea de spus. Dau trebuia să revină în lagăr. A doua zi na mai are curajul să ceară voie în oraș de teamă să nu fie refuzat, așa că soția sa vine la el și stau de vorbă prin gardul de sârmă ghimpată; după care urmează o dureroasă despărțire.

Pe 20 februarie 1917, un lot de prizonieri din care făcea parte și căpitanul Constantin Ionescu, este trimis în Germania. Așteaptă 3 ore, cu bagajele în zăpadă, să-i vină rândul la îmbarcarea în tren. Ușile au fost închise cu cheia, geamurile erau bătute în cuie. În acest fel au călătorit, câte șase în compartimente neîncăpătoare, timp de 8 zile și 9 nopți, într-o temperatură glacială, acoperiți cu păături și strânși unul în altul pentru a se mai încălzi, hrănindu-se cu proviziile luate înaintea plecării. Traseul a fost Turnu Roșu, Sibiu, Budapesta, Opole (memorialistul scrie Opel). În acest ultim oraș s-a făcut o oprire de o noapte timp în care li s-a permis să facă baie, le-au fost date cămăși și izmene curate iar efectele personale au fost dezinfectate. Călătoria este rulată pe ruta Breslau, Posen și Stettin până la Stralsund, care era punctul terminus și unde ajung pe 1 martie. Cu feribotul trec în insula Dänholm unde se afla lagărul. După o carantină de 20 de zile și vaccinări contra tifosului și a holerei, prizonierii sunt repartizați în barăci. Căpitanul Ionescu împarte camera cu alți șapte ofițeri de același grad cu el. Programul este destul de lejer: deșteptarea era la ora 7, cafeaua la 8, apoi fiecare era liber să facă ce voia până la ora 12 când se servea prânzul, destul de ușor, compus din supă de zarzavat sau de linte și *gemüse* (mâncare de legume) din sfeclă și cartofi, uneori și cu puțină carne (boșog și grăsime de porc); alt meniu consta din pește de mare (cam grețos după gustul memorialistului), budincă din mălai și sfeclă și, odată pe săptămână, o chiftea cu sos și garnitură de cartofi. Băutura și-o puteau procura contra cost, dar era scumpă și se termina repede: vinul costa 1 mareă paharul inc iar berea 30 pfennigi paharul, dar se servea numai la ora 18 și era adusă în cantități insuficiente comparativ cererii. Unii dintre camarazi primeau pachete de acasă și, astfel, se mai ospătau din ele și cei ce nu beneficiau de asemenea ajutor familial. Văzând că prizonierii ruși pescuiau la malul mării, căpitanul Ionescu și-a cumpărat o undiță cu care prindea câte opt-zece pești zilnic. Cu ei își suplimenta masa sărăcăcioasă consumându-i fie rasol, cu lămâie, fie prăjiți în margarină. La pescuit îi trecea și timpul mai ușor, petrecut în aer liber, în mod agreabil, până la ora cinei și la apelul de seară după care prizonierii intrau în camerele lor, ușa era zăvorâtă și ei se culcau, mai mult îmbrăcați, în frig. Memorialistul descrie, foarte plastic, monotonia zilelor de lagăr, stereotipia lor și micile bucurii pe care le avea când, în liniște și singurătate, puteau să evadeze, cu gândul, spre cei dragi de acasă: "Stam singur pe malul mării cu undița afundată și cu ochii pe plută să vedem când dă peștele în

undită și cu gândurile departe, la Craiova, la scumpele mele iubite Zaha și fetițe, și așa'mi trecea tot timpul de după masă până la masa de seară care consta într-o supă nemanjabilă și până la apel când intram în camere unde ni se închidea ușile de la eșire, și tot astfel trec zile după zile, nopți reci fără foc (fiind forțat să dorm aproape îmbrăcat) după nopți, fără să știm nimic care să ne bucure, să ne înveselească fețele; slăbim dóră de frig și nemâncare"¹⁸.

Singurele locuri încălzite eran cantinele unde, însă, nu se putea cumpăra nimic de mâncare în afară de pâine; în schimb se comercializau tot felul de obiecte: cuțite, bricege, crătiți, geamantane, unde, ustensile de ras, etc. Acolo se ducea memorialistul să își scrie jurnalul, în liniște și la căldură. Nu era permis să aibă corespondență cu familia și faptul că nu știa nimic de acasă era cel mai greu de suportat.

Vine și ziua de Paști care, însă, nu avea nimica sărbătorească, ca în patrie: afară era tot frig, zăpadă și vânt deși era luna aprilie iar prizonierii nu au avut nici măcar ouă roșii ci, drept substitut, au modelat unele din ghips și le-au vopsit: "Tot scurgându-se așa zilele și nopțile veni ziua de Paști când am avut după prânz audiență muzicală, conferință, ca de altfel în toate Duminicile. Ne'am dus la biserică, care era într'un pod, deasupra unei remize, era însă un frig, că tot zăpadă era afară. Nici nu se cunoștea că sunt Paști, lasă că nu eram cu ai mei dar aici în lagăr lipsea ori ce care să remarce Paștile, în primul rând ouăle roșii; bieții băeți făcuseră ouă din ghips și le roșise"¹⁹.

Pe 14 aprilie, în lagăr vine colonelul Alexandru Sturza, fostul comandant al Diviziei a 8-a care, pe 6 februarie 1917, trecuse în liniile germane din Moldova spre a-și pune în aplicare planul de a alunga trupele rusești, aliate, din țară²⁰. Planul său eșuase pentru că nu putuse obține cooperarea foștilor camarazi cărora le ceruse să treacă de partea inamicului. Nu se mai putuse întoarce în România și, ajuns în Germania, vizita lagărele de prizonieri pentru a oferi românilor internați acolo posibilitatea de a se întoarce în teritoriul ocupat. Perspectiva revenirii în patrie îl entuziasmează pe căpitanul Ionescu și pe alții: "S'au tot scurs la zile mizerabile cu vânturi de te uscă, până a sosit în lagăr Colonelul Sturza (sic) cu misiunea de a aduce în țara noastră mult iubită pe toți ofițerii care vor. În țara noastră cu soro, care te încălzește, cu verdeață și pomi înfloriți în acest timp, că este 14 Aprilie, iar nu ca aici unde'ți scote ochii nisipul cu vântul, pentru că aici numai în Iunie și Iulie e frumos. La propunerea Col. Sturza am sărit în sus de bucurie că voi deveni iar, barem pe jumătate, liber, nu ca aici cu santinela lângă tine și închis cu sarmă de toate părțile, și apoi să mă duc la scumpa, iubita și dulcea mea Zaha și la scumpele și dulcile fetițe, să fiu iar lângă ele, să am grijă ca mai înainte, să mă simt că trăiesc, că am reînviat că am renăscut"²¹. Surescitarea apropiatei plecări pusecă stăpânire pe memorialist, nu putea să doarmă, se culca târziu și se trezea devreme, își petrecea tot timpul la pescuit, cu gândurile sale. Nu mai are răbdare să își scrie nici jurnalul cu aceeași regularitate și 20 de pagini sunt umplute cu poeziile, cam naive și conjuncturale, compuse de camarazi.

Mult așteptata veste a plecării sosește pe 7 mai - pe 9 mai, toți cei care urmau să se repatrieze trebuiau să aibă bagajele făcute și să se deplaseze la gară unde, la ora 11, se lua trenul cu destinația Krefeld, lagărul unde erau concentrați și alți români. Călătoria durează două zile și este la fel de grea ca și precedentele cu atât mai mult cu cât căpitanul Ionescu nu-și luase precauția de a păstra cu sine geamantanul cu mâncare, lăsat la vagonul de bagaje, și este silit să flămânzească tot acest timp; singura lui hrană au fost două chifle pe care i le dăduse un camarad mai generos. Pe 11 mai, la ora 11, cei 200 de prizonieri descind la Krefeld și, în convoi, traversează orașul, urmați de copiii care tocmai ieșiseră de la școală, pentru a ajunge la cazarma hnsarilor unde aveau să fie încarcerați. Acolo se aflau alți 600 de ofițeri care așteptau revenirea în țară.

Condițiile de cazare sunt mult mai bune aici decât în alte părți: memorialistul a primit o cameră cu parchet pe jos și tapet pe pereți pe care o împarte cu un alt căpitan, Gheorghe Grigorescu-Griper, din Regimentul 70 Infanterie. Anterior odaia fusese locuită de prizonieri englezi care o tapetaseră pentru a-și asigura un minim de confort. Autorul jurnalului nu-și poate înfrâna obida pentru soarta tristă a prizonierilor români care o duceau mult mai rău decât alții: "Englezii au trăit bine aici, aveau bani mulți, pachete cu mâncare, nu ca noi, bieții români de care nu avea uimeni grijă"²².

Zilele își continuă scurgerea monotona, cu binecunoscuta rutină, căci fusese "luat iarăși hamul prizonieratului". Pentru a-i trece timpul mai ușor, căpitanul Ionescu începe să își decoreze pereții camerei cu fotografii. Pe 13 mai primește prima scrisoare din țară, de la soție, și i se permite să-i răspundă. Pe 23 mai se fotografiază scriindu-și jurnalul la o masă de lângă geam, pe care se aflau fotografia soției cu un dintre fiice, Lila, și un album cu poze din prizonierat. Aceasta era o prea șubredă compensație pentru dorul lor, pentru lipsa de protecție și de siguranță pe care le-ar fi putut-o asigura memorialistul. Dar era și aceasta o mângâiere. Chiar și pentru expeditor, care își petrecuse în singurătate, printre străini și în captivitate, ziua onomastică, Sf. Constantin și Elena, pe 21 mai.

Deși cazarea era incomparabil mai bună decât la Dänholm, mâncarea era la fel de proastă și insuficientă. Alimente erau de vânzare la cantină, dar la prețuri foarte mari. Memorialistul pierduse mult în greutate și mulți dintre camarazii săi erau anemici: "Am slăbit colosal, am pierdut 15 kilograme, nu cântăresc decât 66 kg. (...) Eram însă impresionat căci ofițeri de ai noștri, la apelul nominal, vreo 3 au căzut din picior, venindu-le rău din cauza foamei; teribil lucru să rabzi de foame. Sunt ore-și care lucruri de vânzare la cantină însă cu prețuri fabuloase. Pâine nu se găsește însă când o cumperi ocaasional și foarte rar costă kilogr[ampl] de pâine neagră 20 lei, pâtlăgele roșii la cantină 12 lei kgr., un castravete mare 1,30, o legătură de morcovi 2,10, o salată 0,30, căpșune 5 kgr. În oraș pentru populație e mai efin"²³.

După luni de prizonierat li se permite să părăsească cazarma, în grupuri de câte 50 de ofițeri escortați de un subofițer neamț, și să viziteze orașul și împrejurimile.

Plictisit de așteptarea vană a ordinului de plecare spre casă, pe 10 iulie, căpitanul Ionescu nu mai are chieș să își continue jurnalul, promițând că nu va mai consemna decât data întoarcerii: "Uf!...Nu mai scriu nimic. Vreau, vreau să plecăm odată. Ah! Când va fi acea zi! O voi scri aici, și altceva nimic (...) "²⁴. Totuși, la intervale mari, mai notează câte ceva, în special atunci când efluviile de fericire la primirea unor vești de acasă nu-i mai dădeau liniște. Se împliniseră trei luni de când primise scrisoarea de la soție și, pe 15 august, îi mai sosește una, care îi mai alină dorul de ea și de fetițe. La scurt interval, pe 18 august, îi este înmănată o nouă scrisoare care conținea și o fotografie a soției cu cele două fiice, pe care destinatarul intenționează să o înrămeze și să o așeze la căpătâiul patului. Tot atunci sosise și o carte poștală de la sora sa, Didica. Pe 25 august răspunde la aceste misive și trimite o poză a sa. Așteptarea plecării devine insuportabilă, chinuitoare. În imposibilitatea de a se concentra asupra altui gând decât acela al revenirii în țară, lângă ființele dragi, memorialistul refuză să își mai țină jurnalul - care, ce-i drept, ajunsese la ultimele pagini - și, pe un ton dramatic, și-l încheie pe 28 august 1917: "Termin zicând adio pe vecie acestor locuri triste unde mi s'a scurs un an de viață, greu an, mizerabil an de suferințe și de lipsă a tot ce am mai scump, al Zahei mele scumpe și al fetițelor mele iubite "²⁵.

Dar aveau să mai treacă încă două luni până să ia drumul spre casă. Evenimentul este consemnat, sec, de căpitanul Constantin Ionescu: "Plecat de aici la 1 Noiembrie ora 3 p.m. 1917 "²⁶. Urmează o enumerare a etapelor călătoriei, cu datele și orele când a ajuns și a părăsit anumite gări, ce a mâncat acolo și localitățile unde a dormit "²⁷, ajungând în patrie pe 11 noiembrie, gara terminus fiind Pitești.

Pe trei pagini de la sfârșitul carnetului de notițe este o foarte interesantă listă de cumpărături cu prețurile achitate pentru fiecare produs. Pe lângă alimente care acaparau sumele cele mai mari - "cheltuit pe mâncare în 5 săptămâni 300 Mărci" - articolele de toaletă și de îmbrăcăminte ocupă locul cel mai important: pastă de dinți, brici de ras, pămățuf, săpun, mașină de unghii, foarfece, pile, briantină, eau de cologne, parfum, pudră, ciorapi, jartiere, bretele, cămăși, izmene, ghețe, jambiere și cizme "²⁸. În această listă apar adesea menționate fotografiile și albumele de fotografii pentru care achita sume deloc neglijabile precum 8 și 10 mărci pentru cele dintâi, 2,30 și 20 mărci pentru cele din urmă. Pe lângă propriile-i portrete, singur ori în compania unuia sau a mai multor camarazi, căpitanul Ionescu își procurase și alte poze cu anumite colțuri și scene din lagăr (cazarma, barăcile, terenul de tenis, malul mării cu ofițerii ce pescuiau, aleile parcului, cantina și cantinierii, biserica din pod, cimitirul, etc.) și cu tipuri specifice de ofițeri români sau străini (scoțieni, algerieni, belgieni, ruși, francezi, santinele germane și comandantul lagărului, maiorul Busche). Toate acestea au fost păstrate în cele două albume cumpărate acolo. Tot în scopul expunerii unor imagini cu chipurile celor dragi de acasă a achiziționat rame în valoare de 2 și 4 mărci. O ramă mai mare și mai costisitoare, de 12 mărci, a fost necesară pentru un tablou, portretul memorialistului "²⁹ executat în ulei pe carton de un camarad talentat, căpitanul

Traian Zaman (1875-?), ofițer activ în Regimentul 70 Infanterie care, în lagăr, se ocupa cu pictura și realiza lucrări destul de reușite în care imortaliza trăsăturile fraților de suferință din captivitate. Portretul căpitanului Ionescu se decupează pe un fond neutru; capul este ușor întors spre dreapta. Din tunica pentru ținuta de ceremonii - ce fusese instituită prin Înaltul Decret nr. 1873 din 5 mai 1916 - nu se vede decât gulerul negru (culoarea distinctivă a artileriei) cu cele trei galoane de fir, indicatoare de grad, pe margine, și contraepoleții galbeni (culoarea Corpului I Armată) cu aceleași trese plasate longitudinal. O altă compoziție³⁰ semnată de același autor cu monograma TZ, îl reprezintă pe căpitanul Ionescu la pescuit, pe țărnul bolovănos al Mării Baltice, într-o atitudine relaxată, deschiat la manta, cu țigaretul în gură și undița în mână, în clipele sale de pace și chietudine când își putea da frâu liber gândurilor îndreptate spre familia iubită. O faleză înaltă se profilează în fundal. La acestea se adaugă un mic portret schițat în creion³¹, în linii fine și cu valorație delicată. Modelul apare bust, în profil spre stânga, cu capela moale, de campanie, pe cap și o pipă scurtă în gură. Mare iubitor de plante exotice, el a presat o floare de cactus și a lipit-o sub desen.

Într-unul dintre albumele memorialistului se păstrează o fotografie care îl reprezintă pe căpitanul Zaman la lucru, cu paleta în mână, alături de șevaletul pe care se află un portret și de modelul acestuia, căpitanul Lăzărescu. Cu toate că era doar un amator, meseria pe care o îmbrățișase fiind aceea a armelor, Zaman poseda anumite calități de colorist și de bun observator al trăsăturilor celor ce-i pozau, fără însă a le pătrunde psihologia căci urmarea, în exclusivitate, asemănarea cât mai fidelă, fără a se avânta în analiza vieții interioare a personajelor. Dar, pentru un ofițer pictor acestea erau suficiente pentru a-și satisface modelele.

Pe aceeași listă de cumpărături apar menționate și câteva cadouri destinate celor de acasă pe care avea să îi revadă curând: ciorapi pentru copii și soție, păpuși pentru fetițe. Cu toate privațiunile, memorialistul rezervase anumite surse pentru a putea să facă mici bucurii celor dragi.

Pe ultima pagină a jurnalului sunt schițate o ladă de gunoi și un cuib pentru păsărele cocoțat într-un copac, ambele existente în lagăr sau în împrejurimile acestuia, foarte eficiente, și pe care autorul notelor intenționa să și le construiască, probabil, acasă. Aceasta dovedea interesul său pentru mediul ambiant și pentru aplicarea unor metode moderne, folosite într-o țară avansată pe calea progresului, în propria-i gospodărie.

Fără veleități literare și fără a se gândi să-și publice vreodată notele, căpitanul Constantin Ionescu și-a scris jurnalul cu sinceritatea aceluia care își consermează experiența de viață pentru amintire personală și, eventual, pentru moștenitorii direcți. Dar tocmai aceasta dă valoare memoriilor sale: observația atentă, descrierea amănunțită a locurilor și evenimentelor sub imperiul emoțiilor de moment, critica nedisimulată la adresa comandanților incapabili, ironia fină față de inamic, compasiunea pentru cei suferinzi, duioșia și dragostea pentru familie, sentimentele profund umane care exală din fiecare frază ce nu are nimic

grandilocvent și nu a suferit nici o stilizare, fac din notele căpitanului Constantin Ionescu un prețios document al primului război mondial.

NOTE

- 1 [Constantin Ionescu]- Din viața mea, 1917, manuscris în posesia familiei, p. 18.
- 2 "Anuarul Armatei Române pe anul 1916", București 1916, p. 356, 955.
- 3 [Constantin Ionescu]- op. cit., p. 24.
- 4 Ibidem, p. 25-26.
- 5 Ibidem, p. 27-28.
- 6 Ibidem, p. 31.
- 7 Ibidem, p. 35-36.
- 8 Ibidem, p. 36.
- 9 Ibidem, p. 38.
- 10 Ibidem, p. 40-41.
- 11 Ibidem, p. 43-46.
- 12 Ibidem, p. 47-48.
- 13 Ibidem, p. 51.
- 14 Ibidem, p. 52.
- 15 Ibidem, p. 52-53.
- 16 Ibidem, p. 53.
- 17 Ibidem, p. 54.
- 18 Ibidem, p. 67.
- 19 Ibidem, p. 68.
- 20 Baron Valeriu Kapri - Cazul fostului colonel Alexandru Sturza, comandantul diviziei a 8-a română. Un episod din războiul mondial, Oradea 1926.
- 21 [Constantin Ionescu]- op. cit., p. 68-69.
- 22 Ibidem, p. 93.
- 23 Ibidem, p. 94-95.
- 24 Ibidem, p. 99.
- 25 Ibidem, p. 103.
- 26 Ibidem.
- 27 Ibidem, p. 104: "La ora 1 p.m. am luat masa la un restaurant la Soest, o ciorbă bună.
2 Noembrie: ora 8 a.m. Lippstadt.
ora 10 "Paderborn luat vurst (sic) și cafea bună.
ora 3 p.m. Kreensee (frustuc).
ora 7 p.m. Halberstadt ,masa.
3 Noembrie " 7 a.m. Falkenberg.

" 11 a.m. Cottbus.

" 4 p.m. Sagan masa (c.p.)

"12 p.m. Breslau culcat.

4 Noembrie stat în Breslau la gară.

5 Noemb[rie] stat în gară la ora 3 noaptea plecat.

6 Noembrie Oppeln Odelberg am luat masa ora 12 și la 9 p.m. luat masa la Zolna.

7 Noemb[rie] ora 6 a.m. Lipotvar ceai cu rom.

ora 3 p.m. Parcmii Nana masa.

8 Noemb[rie] ora 7 a.m. Segen cafea la 2 masa.

la Segedin, 4 noaptea masa

Arad

10 Noemb[rie] Orlat și Rășinari (aici s-au dat lupte Rom[âni]-Ung[uri])

Sibiu masa R[âmnicul]-Vâlcea.

11 Noemb[rie] Piatra Olt ora 9- Pitești masa ora 11"

28 Ibidem, p. 105-107.

29 Ulei pe carton, 32 x 24 cm., semnat cu monogramă și datat, dreapta jos, cu roșu "TZ 1917"; pe spate inscripția modelului, cu creion: "1917 Iulie/ În lagărul Krefeld (Germania) pe când eram prizonier de război, picat în uniforma de căpitan de artilerie de Căpt. Traian Zaman".

30 Ulei pe carton, 26,9 x 20,5 cm., semnat cu monogramă și datat, dreapta jos, cu roșu: "Dänholm 1917, TZ"; pe spate inscripția modelului, cu creion roșu: "Tăticu/ prizonier/ În insula/ Dänholm (sic) Marea Baltică/ Germania/ prindeam pește/ Tablou făcut de Traian Zaman/ 1917 10/5/ C. Ionescu".

31 Creion pe hârtie, 14 x 9,2 cm., semnat cu monogramă și datat, dreapta jos: "Dänholm 1917 TZ"; pe spate inscripția modelului, cu cerneală albastră: "În creion de căpitan/ Traian Zaman la/ Stralsund insula Dänholm/ la 1917/ C. Ionescu/ cptan de artilerie/ prizonier de război".

A PRISONER OF WAR'S DIARY (1916 - 1917)

- Summary -

There are few memoirs or diaries of World War I Romanian prisoners of war published. Captain Constantin Ionescu (1878 - 1963), the author's maternal grandfather, left such an unpublished diary.

An attorney-at-law in civil life, Constantin Ionescu was a reservist with the rank of captain. When Romania entered the Great War on August 14, 1916, Constantin Ionescu was called to arms and given the command of a battery of the 21st Artillery. His 87 mm guns entered into action on August 26, firing over the

Danube River on the Bulgarian garrison of Rahova. On October 22 he was ordered to report to Târgu-Jiu. He took position in the village of Frătești and opened fire but, without infantry support, he was obliged to withdraw. Two guns were left on the field because all their horses were killed. Captain Ionescu was afterwards sent from Filiași, through Craiova, his home town, to the other side of the Olt River. He witnessed the rout of the Romanian army. The infantrymen fled in panick. Most of the high ranking officers left their troops at doom and cowardly fled. Captain Ionescu was astonished by that fact and deplored the fate of his comrades. With forced marches, he and his men went through Olt, Argeș, Ilfov, Teleorman, Dâmbovița and Prahova counties. It was a retreat without fight. In the morning of November 27, Captain Ionescu opened fire on a German column from the village of Ciorani. But, in the same evening he was surrounded and taken prisoner by a squadron of Bavarian lancers. Being officer, Captain Ionescu spent the night along with the German officers who invited him to share their dinner. It was the last time when he was well treated by his captors. From that moment began his ordeal.

Captain Ionescu was firstly incarcerated, along with other Romanian officers, in various towns already occupied by enemies. On February 20, 1917, he was sent to Germany, to the prisoners' camp on Dänholm Island. Besides many other Romanians there were prisoners from the allied forces: French, Belgians, Russians, British, Scottish. Being on an isolated island on the Baltic Sea they benefited of some liberty. They were allowed to walk freely in the woods or fish on the shores. They spent their time as they wished: reading, painting, learning foreign languages, playing tennis and football, acting, etc. One of the prisoners' favourite pastime was to pose for the local photographer. An invaluable document of life was preserved in those photos.

Food was insufficient and of poor quality. The prisoners lost weight. Some even suffered of anemia and fainted during the roll call. To improve their diet most of the prisoners fished in the Baltic Sea. For supplementing their nutrition those who had money bought food at high prices from sutler's store.

The prisoners were forbidden either to send or to receive letters. Having no news from home they supported with great difficulty the imprisonment. Captain Ionescu chose to write his memoirs. In this way he freely dreamt of his beloved family at home.

On May 1917, two hundred Romanian officers, Captain Ionescu between them, were moved to Krefeld. There they waited to be sent home. But six long months still passed until they were allowed to go. Captain Constantin Ionescu left the prisoners' camp on November 1. Along with his comrades he boarded a train which took them to Romania. He arrived in Pitești on November 11, 1917. After almost a year his ordeal was over.

Soldat Constantin Ionescu, Regimentul 9 Artilerie, garnizoana Craiova, 10 iulie 1899.
Private Constantin Ionescu, 9th Artillery garrisoned in Craiova, July 10, 1899.

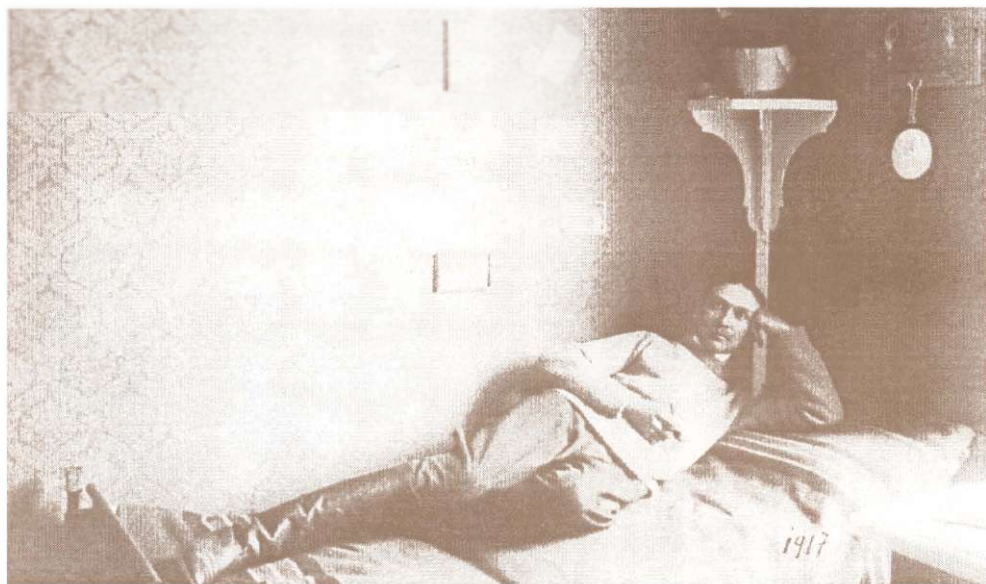
Locotenent Constantin Ionescu,
 1909,
Lieutenant Constantin Ionescu, 1909.

Avocat Constantin Ionescu, 1908.
*Constantin Ionescu, attorney-at-law,
 1908.*

Căpitan Constantin Ionescu scriindu-și jurnalul în prizonierat, Krefeld, 1917.
Captain Constantin Ionescu writing his diary while being a prisoner of war, Krefeld, 1917.

Căpitan Constantin Ionescu în camera sa de prizonier, Krefeld, 1917.
Captain Constantin Ionescu in his prisoner room, Krefeld, 1917.

Barăcile prizonierilor,
Insula Dänholm.
*Prisoners of war barracks,
Dänholm Island.*

Terenul de tenis al prizonierilor, Insula Dänholm.
Prisoners of war tennis ground, Dänholm Island.

Cantina prizonierilor,
Insula Dänholm.
*Prisoners of war canteen,
Dänholm Island.*

Chioșc de răcoritoare, tutun și dulciuri, Insula Dänholm.
Sutler's store, Dänholm Island.

Santinele germane cu câini, Insula Dänholm.

German sentries with dogs, Dänholm Island.

O sentinelă germană în ținută de iarnă, Insula Dänholm.

A German sentry in winter garb, Dänholm Island.

Grup de prizonieri români, Insula Dänholm – căpitanul Constantin Ionescu al treilea din dreapta, rândul al doilea.
Romanian prisoners of war, Dänholm Island – Captain Constantin Ionescu third from right, second row.

O cameră de prizonieri români, Insula Dänholm.
A Romanian prisoners' room, Dänholm Island.

O biserică ortodoxă ru-sească într-un pod, Insula Dänholm.
A Russian orthodox church in the attic, Dänholm Island.

Căpitanii Scarlat Costăngioară, Batalionul 5 Vânători, și Constantin Ionescu, Regimentul 21 Artilerie, prizonieri pe Insula Dänholm.

Captains Scarlat Costăngioară, 5 th-Chasseurs Battalion, and Constantin Ionescu, 21 st Artillery, prisoners of war, Dänholm Island.

Soldatul Aristide Bălan, ordonanta capitanului Constantin Ionescu, îmbrăcat în uniformă rusească, Krefeld, 14 iulie 1917.

Private Aristide Bălan, Captain Constantin Ionescu's orderly, clad in Russian uniform, Krefeld, July 14, 1917.

Căpitanii Gheorghe (Griper) Grigorescu, Regimentul 70 Infanterie, și Constantin Ionescu, Regimentul 21 Artilerie, Krefeld.

Captains Gheorghe (Griper) Grigorescu, 70 th Infantry, and Constantin Ionescu, 21 st Artillery, Krefeld.

General de divizie Constantin Costescu (al doilea din stânga) și aghiotanții săi, Insula Dänholm, 1917.

General Constantin Costescu (second from left) and staff, Dänholm Island, 1917.

General de divizie Constantin Costescu printre ofițeri români și ruși, Insula Dänholm, decembrie 1916 – primul din dreapta este sublocotenentul Ioan Iucă, Regimentul 1 Grăniceri.

General Constantin Costescu among Romanian and Russian officers, Dänholm Island, December 1917 – first from left, Second Lieutenant Ioan Iucă, 1st Frontier Guard.

Maior Busche, comandantul lagărului din Insula Dänholm (mijloc) împreună cu oaspeți suedezi și prizonieri britanici.

Major Busche, commander of the prisoners' camp in Dänholm Island (center) with Swedish visitors and British prisoners.

Subofițeri germani, Insula Dänholm.
*German non-commissioned officers,
 Dänholm Island.*

Căpitan scoțian, Insula Dänholm.
Scottish captain, Dänholm Island.

Prizonieri scoțieni, Insula Dänholm.
Scottish prisoners, Dänholm Island.

Căpitan englez, Insula Dänholm.
British captain, Dänholm Island.

Cazarma prizonierilor
români, Krefeld.

*Romanian prisoners of
war barracks, Krefeld.*

Distracția prizonierilor – ofițeri români jucând teatru,
„D'ale Carnavalului” de I. L. Caragiale, Krefeld.

*Prisoners' pastime – Romanian officers acting, „On
Carnival” by I. L. Caragiale, Krefeld.*

Distracția prizonierilor
– ofițeri români jucând
teatru, „O noapte furtu-
noasă” de I. L. Car-
giale, Krefeld.

*Prisoners' pastime –
Romanian officers acting,
„A Stormy Night” by
I. L. Caragiale, Krefeld.*

Distracția prizonierilor — locotenentul belgian Maxime Deblon jucând biliard cu căpitanul Constantin Ionescu, Krefeld.

Prisoners' pastime — Belgian Lieutenant Maxime Deblon playing billiards with Romanian Captain Constantin Ionescu, Krefeld.

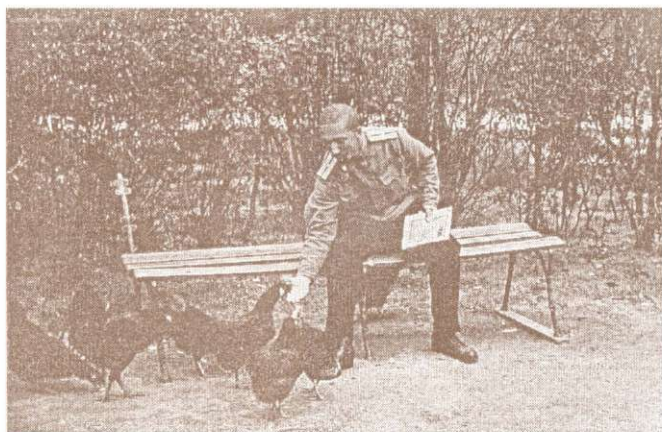
Căpitanul Constantin Ionescu (stânga, îmbrăcat în uniformă belgiană) și prietenul său, locotenentul belgian Maxime Deblon, Krefeld.

Captain Constantin Ionescu (left, clad in Belgian uniform) and his friend, the Belgian Lieutenant Maxime Deblon, Krefeld.

Locotenent belgian Maxime Deblon în camera sa.

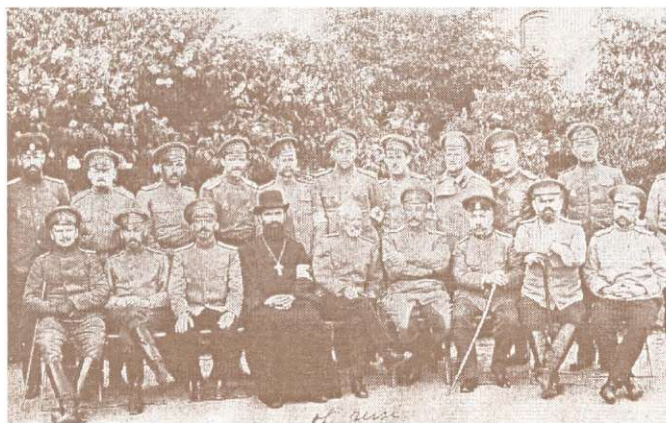
Belgian Lieutenant Maxime Deblon room in his.

Distracția prizonierilor –
ofițer rus hrănind găinile.
*Prisoners' pastime –
Russian officer feeding
chicken.*

Apelul prizonierilor ruși, Insula Dänholm.
Roll-call of the Russian prisoners, Dänholm Island.

Ofițeri ruși, Insula
Dänholm.
*Russian officers, Dän-
holm Island.*

Distracția prizonierilor — ofițer rus relaxându-se în parc.
Prisoners' pastime — Russian officer relaxing in the park.

Distracția prizonierilor — ofițer rus pictând.
Prisoners' pastime — Russian officer painting.

Distracția prizonierilor — ofițer rus admirând peisajul de la fereastra cazărzii.
Prisoners' pastime — Russian officer admiring the scenery from the barracks' window.

Distracția prizonierilor –
căpitanul Traian Zaman,
Regimentul 70 Infanterie,
pictând portretul unui
camarad, Krefeld.

*Prisoners' pastime –
Captain Traian Zaman, 70
th Infantry, painting a
comrade's portrait, Krefeld.*

Distracția prizonierilor –
pozând în fața aparatului
fotografic; de la stânga la dreapta:
francez, rus, englez,
scotian, algerian, belgian, Krefeld.

*Prisoners' pastime – posing for the camera;
from left to right: French, Russian, British,
Scotsman, Algerian, Belgian, Krefeld.*

Distracția prizonierilor –
orchestra ofițerilor englezi,
Insula Dänholm.

*Prisoners' pastime –
British officers' band,
Dänholm Island.*

Efecte personale ale căpitanului Constantin Ionescu din Marele Război: binoclu și etui, chipiu, cască, tunică, centiron, toc de pistol, jambiere, porthart, pipă, blocnotes, fotografii. Colecția autorului.

Captain Constantin Ionescu's personal effects from the Great War: spying glass and case, kepis, helmet, jacket, belt, holster, leggings, map case, pipe, notebook, photos.
Author's collection.

Obiecte care i-au aparținut căpitanului Constantin Ionescu: blocnotesul și creionul cu care și-a scris memoriile, portretul desenat de căpitanul Traian Zaman, pipe, decorații — Crucea Războiului 1916–1918, Medalia Avântul Țării 1913 — fotografii din prizonierat. Colecția autorului.

Objects which belonged to Captain Constantin Ionescu: notebook and pencil with which he wrote his memoirs, his portrait drawn by Captain Traian Zaman, pipes, decorations—Cross of the 1916–1918 War, the Upsurge of the Country Medal 1913—photographs taken while a prisoner of war. Author's collection.

Toate imaginile luate în Insula Dänholm au fost făcute de fotografii P. Zemlin din Stralsund pe când cele din Krefeld au fost făcute fie de Bern, Daniel fie de Samson et Co. Fotografii din acea orăș.

All the pictures from the Dänholm Island were taken by P. Zemlin, photographer from Stralsund while those from Krefeld were taken either by Bern, Daniel or Samson and Co., photographers in that town.